

Vodič

ZA PLANIRANJE USLUGA IZ OBLASTI PREVENCIJE I KONTROLE HIV INFEKCIJE ZA KLJUČNE POPULACIJE

tokom epidemije COVID-19
i drugih vanrednih situacija

2022

u
SRBIJI

Autori

Doc. dr Maja Stošić
Dr sci Zoran Milosavljević

Coordinator

Nadiie Ianhol

Napomena

Vodič su objavljen u okviru regionalnog projekta „Održivost usluga za ključne populacije u regionu EECA“, koji sprovodi konzorcijum organizacija iz zemalja EECA regiona pod vođstvom MKF „Savez za javno zdravlje“ u partnerstvu sa 100% životom (Sveukrajinska mreža osoba koje žive sa HIV-om), Centralnoazijskim udruženjem ljudi koji žive sa HIV-om i Evroazijskom zdravstvenom mrežom ključnih populacija uz podršku Globalnog fonda.

Stavovi predstavljeni u ovom vodiču su isključivo stavovi autora i možda se ne poklapaju sa stavovima organizacija konzorcijuma i Globalnog fonda.

Globalni fond nije učestvovao u koordinaciji i odobravanju kako neposrednog materijala, tako i mogućih zaključaka koji iz njega proizilaze.

DISTRIBUIRAN BESPLATNO

ICF "ALLIANCE FOR PUBLIC HEALTH"

Address: 24 Bulvarno-Kudriavska street, Kyiv,

Ukraine 01601, Ukraine

Phone: +380444905485

WWW.APH.ORG.UA

E-mail: office@aph.org.ua

facebook.com/AlliancePublicHealth

© Alliance for Public Health

Zahvalnost

Želimo da se zahvalimo Alijansi za javno zdravlje što je dala zemlji priliku da učestvuje u ovom projektu i na taj način doprinese izgradnji otpornijeg, fleksibilnijeg i orijentisanog na rezultate sistema zdravstvene zaštite. Ogromna posvećenost gospođe Nadiie Ianhol i tima da podrže njegovu punu realizaciju, uprkos teškoćama sa kojima su se suočili tokom ovog perioda, je za divljenje. Zahvaljujemo se organizacijama civilnog društva u Srbiji uključenim u odgovor na HIV, na njihovom upornom doprinosu procesima poput ove predstavljene, deleći viziju da nikakve okolnosti neće imati kritičan uticaj na pravo na zdravlje ljudi.

Sadržaj

Napomena	2
Zahvalnost	3
Skraćenice	5
Uvod	6
Situacija vezana za HIV I AIDS u zemlji.	6
COVID-19 u Srbiji.	7
Prevenција HIV-a.	7
Testiranje na HIV i povezanost sa negom.	9
Lečenje HIV infekcije.	10
Ko-infekcije i komorbiditeti (TB, HCV, mentalno zdravlje).	11
Opšta briga za zdravlje	11
Otporni i održivi zdravstveni sistem i sistemi podrške.	12
Annex 1. Akcioni plan HIV usluga za ključne populacije tokom COVID-19 i drugih vanrednih situacija u Srbiji	13

Skraćenice

ART	Antiretrovirusna terapija
OCD	Organizacije civilnog društva
EACS	Evropsko kliničko društvo za AIDS
HIV	virus humane imunodeficijencije
MZ	Ministarstvo zdravlja
MSM	Muškarci koji imaju seks sa muškarcima
OST	Opioidna supstituciona terapija
PEP	Postekspoziciona profilaksa
PrEP	Preekspoziciona profilaksa
PLHIV	Osobe koje žive sa HIV-om
OKID	Osobe koje injektiraju drogu
STI	Polno prenosive infekcije
SR	Seksualni radnici
TB	Tuberkuloza
SZO	Svetska zdravstvena organizacija

Uvod

Ključne populacije	Procene veličine populacija	Procene broja osoba koje žive sa HIV-om	Procenjuje se da je u Srbiji 2021. bilo 3.600 osoba koje žive sa HIV-om, dok je 2020. bilo 3.300.
OKID	14.600 ¹	90-90-90 Napredak	Uključivanje na lečenje i virusna supresija tokom lečenja neznatno je povećana u 2020. godini, dok dijagnostikovane HIV infekcije ostaju stabilne pre i tokom epidemije COVID-19.
SR	3.901 ²	Pregled podobnosti zemlje za finansiranje od strane Globalnog fonda	Srbija je podobna za pomoć Globalnog Fonda za program prevenciju i kontrole HIV infekcije I AIDS-a. Nacionalni i regionalni grant Globalnog fonda su u toku. ³
MSM	40.000 ⁴		
Transrodne osobe	n/a		

Ključne karakteristike HIV prevencije u ključnim populacijama pre COVID-19

Većina usluga za ključne populacije u riziku za HIV infekciju pružaju organizacije civilnog društva (OCD) u Srbiji. Povećana je podrška državnih organa ovim uslugama, ali i dalje ima prostora za poboljšanja, posebno u pogledu podrške lokalnih vlasti i privatnog sektora.

Situacija vezana za HIV I AIDS u zemlji

Kumulativno, 4.195 osoba je živelo sa HIV-om od 1984. do kraja 2020. godine. Od toga je 2.070 osoba bolovalo od AIDS-a (50% svih registrovanih osoba sa HIV-om). U 2020. godini registrovan je 121 novi slučaj HIV infekcije, što čini stopu incidencije od 1,75 na 100.000 stanovnika, dok je u 2019. registrovano novih 210 slučajeva, što čini stopu incidencije od 3,01 na 100.000. Od 2010. do 2019. godine, broj novih slučajeva HIV infekcije se povećava svake godine osim 2021. godine kada se broj smanjio zbog smanjenog otkrivanja i prijavljivanja slučajeva što se može dovesti u vezu sa pandemijom COVID-19.⁵

1 Report on estimation of PDU (2014) – minus OST clients

2 National estimates from 2009 (<http://bmjopen.bmj.com/content/3/5/e002203>).

3 <https://data.theglobalfund.org/location/SER/eligibility>

4 Revised national estimates from 2009 (<http://bmjopen.bmj.com/content/3/5/e002203>) by national experts team in 2018.

5 Izveštaj o zaraznim bolestima u Srbiji za 2020. Beograd; Institut za javno zdravlje Srbije "Dr Milan Jovanovic Batut", 2022 <https://www.batut.org.rs/download/izvestaji/Godisnji%20izvestaj%20o%20zaraznim%20bolestima%202019.pdf>

U Republici Srbiji je na kraju 2020. godine živelo 2890 osoba sa HIV-om. Procenjena prevalencija HIV infekcije u populaciji od 15 i više godina na kraju 2020. godine, u našoj zemlji od strane UNAIDS-a je, kao i prethodnih godina, manja od 0,1%.⁶

Homoseksualni kontakt je glavni način prenošenja u 2020. i 2019. godini. U 2020. godini 80% svih novozaraženih (97) registrovano je među muškarcima koji imaju seks sa muškarcima (MSM). Ova populaciona grupa ima najveću prevalenciju HIV-a u zemlji od 6% u glavnom gradu, Beogradu, što je čini koncentrisanom epidemijom među MSM. Drugi najčešći način prenošenja HIV-a je nezaštićenim heteroseksualnim kontaktom (11 osoba, 9% svih registrovanih slučajeva u 2020.), slično kao i 2019. godine. Incidencija HIV-a među injektirajućim korisnicima (OKID) nastavlja da opada (nula osoba u 2020. u poređenju sa dve osobe, odnosno 1% u 2019. godini).

COVID-19 u Srbiji

Od početka epidemije COVID-19 u Srbiji u martu 2020. godine, do kraja januara 2022. godine, registrovano je 1,6 miliona slučajeva sa stopom mortaliteta od 0,85 %.⁷ Istovremeno, obuhvat vakcinacijom protiv COVID-19 iznosio je 48,2% ukupne populacije.⁸ Početkom jula 2021. godine, jedna trećina ključnih populacija u riziku od HIV-a bila je zaražena virusom SARS-COV-2, dok je 7,1% hospitalizovano.⁹ Među ključnim populacijama vakcinisano je 52%, što je više u odnosu na opštu populaciju.¹⁰

Prevenција HIV-a

U Srbiji su dostupni konvencionalni oblici prevencije, kao i biomedicinska prevencija u vidu preekspozicione profilakse – PrEP, kao i postekspoziciona profilaksa – PEP. Obuhvat programima prevencije HIV-a koje sprovode organizacije civilnog sektora (OCD) je neznatno povećan među MSM populacijom, sa 6,6 u 2019. na 15,8% u 2020. od procenjene veličine MSM populacije u Srbiji. Pokrivenost DPST među seksualnim radnicima (SR) je porasla sa 2% u 2019. na 13% u 2020. Pokrivenost preventivnim programima za OKID i dalje je niska, sa povećanjem pokrivenosti HIV testiranjem u rasponu od 1,4% u 2019. do 5% u 2020 (*slika 1*).

6 UNAIDS Country data: Serbia, 2020*, UNAIDS. <https://www.unaids.org/en/regionscountries/countries/serbia>

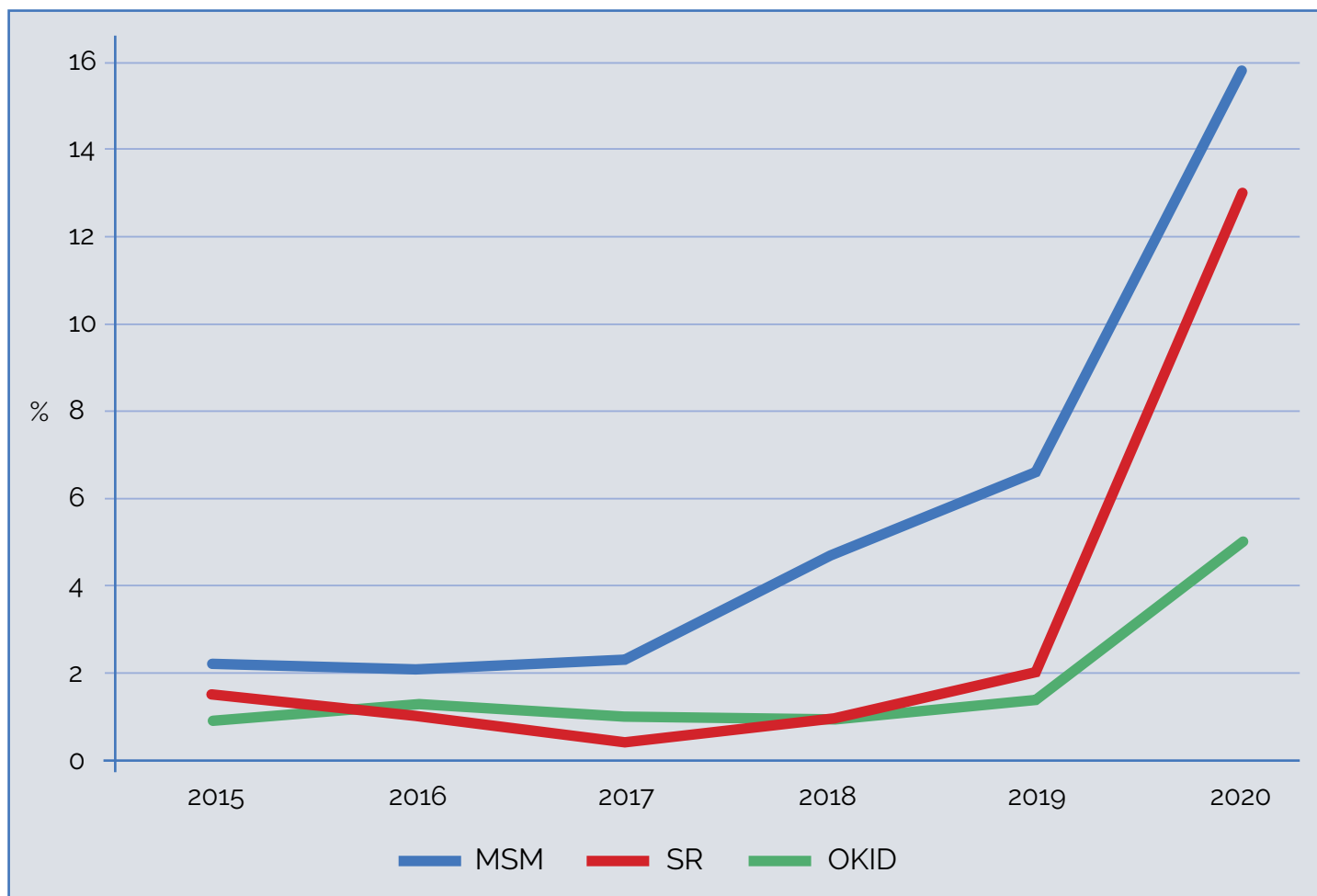
7 www.covid19.rs

8 <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations>

9 Milosavljević Z, Stošić M. Brza procena uticaja Covid-19 na socioekonomske uslove života osoba sa povećanim rizikom od HIV-a – Izveštaj). 2021.

10 Ibid

SLIKA 1. Obuhvat procenjene MSM populacije, SR populacije i OKID uslugama DPST na HIV u periodu 2015 – 2020.

Sprovodi se redovna nabavka kvalitetnih igala i špriceva, kondoma i lubrikanata, dok su organizacije civilnog društva (OCD) prijavile zalihe igala i špriceva i kondoma i lubrikanata. Relativno malo ljudi je upoznato sa upotrebom PrEP-a, a dostupnost je ograničena. PrEP se uglavnom nabavlja na crnom tržištu.¹¹ Iako je planirano Nacionalnom strategijom za HIV, u zemlji nisu postojale smernice za PrEP, niti napredak u obezbeđivanju finansiranja PEP i PrEP od strane Nacionalnog fonda za zdravstveno osiguranje.¹² Podaci koji se odnose na «preventivnu terapiju» (TasP) dati su u prethodnom odeljku gde je prikazan broj ljudi koji primaju ARV terapiju i kod kojih se virus ne može detektovati – videti sliku.¹³

¹¹ Milosavljević 2021

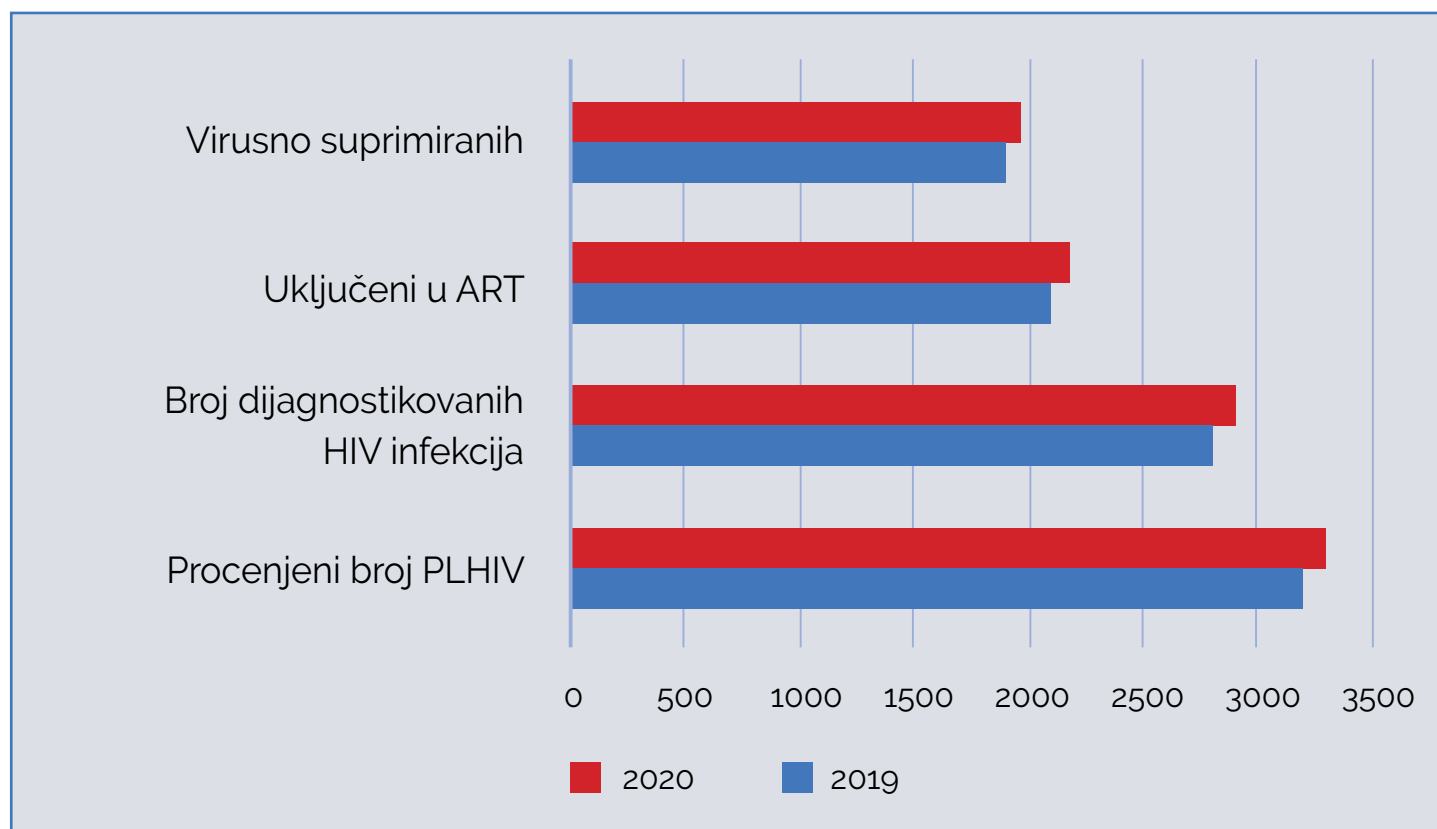
¹² Stošić M. Republika Srbija: Procena održivosti odgovora na HIV među ključnim populacijama u kontekstu tranzicije sa podrške Globalnog fonda na domaće finansiranje. Evroazijsko udruženje za smanjenje štete. 2021

¹³ Stosic M, Simic D. Evaluacija HIV preventivnih programa u Republici Srbiji 2020.

Testiranje na HIV i povezanost sa negom

Prema podacima UNAIDS-a, u Srbiji je 2020. godine živelo oko 3.300 osoba sa HIV-om, a 2.904 osobe su bile upoznate sa svojim HIV statusom (88%). Od toga, 2.178 osoba je bilo na antiretrovirusnoj terapiji (ART) (75%), a od njih 1.960 je postiglo supresiju virusne aktivnosti (90%), što je 68% od ukupnog procenjenog broja osoba koje žive sa HIV-om (*Slika 2*).¹⁴

SLIKA 2. Kaskada testiranja i lečenja na HIV u Srbiji 2019. i 2020. godine

Posmatrajući kaskadu testiranja i lečenja na HIV, i dalje postoji potreba za većom pokrivenošću testiranjem, posebno osoba u riziku od HIV-a kako bi se broj dijagnostikovanih povećao. Takođe, pokrivenost ART kod osoba kojima je dijagnostikovana HIV-infekcija je nezadovoljavajuća, posebno imajući u vidu da je ART dostupna svima kojima je dijagnostikovana HIV infekcija i da troškove lečenja u potpunosti snosi Republički fond za zdravstveno osiguranje (RFZO).

Programski podaci Instituta za javno zdravlje Srbije i Ministarstva zdravlja Republike Srbije pokazuju veću pokrivenost DPST među ključnom populacijom čak i tokom prve godine epidemije COVID-19, isključivo zahvaljujući implementaciji granta Globalnog Fonda u Srbiji koja je počela 2019. i sprovedila se punim kapacitetima u 2020 godini.

14 Ibid

Prevalencija HIV-a u opštoj populaciji je niska i prema procenama UNAIDS-a, manja je od 0,1%.¹⁵ Prema dostupnim podacima, kasna dijagnoza HIV-a je problem u Srbiji. Tako je 2019. godine HIV dijagnostikovao u kasnoj fazi, odnosno kada je početni broj CD4 ćelija ispod 350/mm³ kod 60,0% pojedinaca i u poodmakloj fazi, kada je početni broj CD4 ćelija ispod 200/mm³, u 38% pojedinaca za koje su podaci o broju CD4 bili dostupni u vreme postavljanja dijagnoze.¹⁶ Kasna dijagnoza HIV-a dovodi do lošijeg odgovora na ART i smrti. Zbog toga je izuzetno važno da se HIV dijagnostikuje što je ranije moguće. U tom smislu, Strategija za prevenciju i kontrolu HIV infekcije i AIDS-a u Republici Srbiji, za period 2018-2025, prepoznaje značaj dobrovoljnog poverljivog savetovanja i testiranja na HIV kao intervencije koja omogućava ranu dijagnozu bolesti, kao i značaj programa prevencije HIV-a za ključne populacije u riziku od HIV-a, posebno DPST u zajednici. Prema odgovorima najvećeg broja ispitanika (73,3%), epidemija COVID-19 nije uticala na usluge dobrovoljnog poverljivog savetovanja i testiranja. Usluge savetovanja i testiranja tokom prve godine i posle epidemije COVID-19 u Srbiji koristilo je 70% ispitanika iz MSM populacije.¹⁷

Lečenje HIV infekcije

Lečenje i nega HIV-a je decentralizovano u 4 regionalna klinička centra. U Srbiji se primećuje povećan obuhvat osoba koje žive sa HIV-om uključenih na lečenje, sa 59% u 2019. godini na 68% u 2020. godini, a udeo osoba koje žive sa HIV-om koji su virusno suprimirani ostaje isti (59% u 2019. i 2020. godini). Napredak je postignut u pogledu lekova, snabdevanja i opreme zbog povećanog pristupa novoregistrovanim ARV lekovima. Međutim, u svim HIV/AIDS klinikama primećeni su smanjeni bolnički kapaciteti za lečenje i negu HIV-a zbog pandemije COVID-19. Cene ARV-a u Srbiji su i dalje veoma visoke i čine značajan deo ukupnog budžeta za HIV/AIDS.¹⁸ Nije postojao nacionalni protokol za lečenje HIV/AIDS-a pre epidemije COVID-19 i nije postojao dodatni protokol za lečenje HIV/AIDS-a tokom COVID-19.¹⁹

15 *Joint United Nations Programme on HIV/AIDS (UNAIDS). Country factsheets: Serbia, 2020. Geneva; UNAIDS. <https://www.unaids.org/en/regionscountries/countries/serbia> (accessed 24 January 2022)*

16 *Ibid*

17 *Ibid*

18 *Izveštaj. Pristup antiretrovirusnoj terapiji na Balkanskom poluostrvu. SOS projektni konzorcijum. 2020.*

19 *Ibid*

Ko-infekcije i komorbiditeti (TB, HCV, mentalno zdravlje)

Broj dijagnostikovanih ko-infekcija je nizak, zbog niske pokrivenosti testiranjem. Na osnovu najnovijih podataka iz 2019. i 2020. godine, dijagnostikovane su po tri osobe sa koinfekcijom TB/HIV. Broj obolelih od TB testiranih na HIV bio je 23 (7,3%) u 2020. godini, što je manje od 63 osobe testirane u 2019. godini (11%). I tokom 2019. i 2020. godine dijagnostikovano je i prijavljeno 5 osoba inficiranih HIV-om i ko-infekcijom hepatitisa C. Nosioci HBsAg registrovani su kod 10 osoba sa novodijagnostikovanim HIV-om u 2019. godini i kod 5 osoba u 2020. godini. Sifilis je prijavljen kod 43 novodijagnostikovane HIV pozitivne MSM osobe u 2019. godini, dok je kod 27 MSM-a u 2020. godini.

Na osnovu analize izvršene tokom epidemije COVID-19 u junu 2021. godine, depresija je vodeći komorbiditet sa 15,9%. Nivo upotrebe alkohola i psihoaktivnih supstanci je izuzetno visok (50,9%) dok je 52,5% ispitanika socijalno izolovano i nema podršku porodice, komšija i prijatelja.²⁰

Opšta briga za zdravlje

U Srbiji se primećuje nizak socioekonomski status ključnih populacija. Većina ispitanika (57%) ima mesečna primanja ispod proseka u Srbiji. Više od jedne petine ispitanika (23,8%) nema zdravstveno osiguranje, dok 20,4% nema zdravstvenu knjižicu. Najveći procenat ispitanika (82%) koji žive sa HIV-om ocenio je da je dostupnost zdravstvenih usluga bila lošija tokom epidemije COVID-19. Prema odgovorima najvećeg broja ispitanika (73,3%), epidemija COVID-19 nije uticala na usluge dobrovoljnog poverljivog savetovanja i testiranja. Najveći procenat ispitanika (82%) koji žive sa HIV-om ocenio je da je dostupnost zdravstvenih usluga bila lošija tokom epidemije COVID-19 zbog smanjenja osoblja i ograničenog pristupa zdravstvenim ustanovama u dužem vremenskom periodu. Nije bilo promene u dostupnosti antiretrovirusne terapije tokom epidemije COVID-19.²¹

²⁰ *Ibid*

²¹ *Ibid*

Otporni i održivi zdravstveni sistem i sistemi podrške

Iako u uslovima sveukupno ograničenih zdravstvenih budžeta, u Srbiji se primećuje povećanje finansiranja programa prevencije HIV-a u ključnim populacijama u riziku zbog povećanih ulaganja Vlade i donacija Globalnog fonda, kroz socijalno ugovaranje pružalaca usluga OCD u 2020. i 2021. godini.²² Pored toga, ostvaruje se političko opredeljenje lokalnih samouprava da u narednim godinama ulažu novac u prevenciju HIV-a. Zbog preopterećenosti pružalaca zdravstvenih usluga u vezi sa dijagnostikom, lečenjem i praćenjem angažovanih na prevenciji i kontroli epidemije COVID-a, pristup uslugama je smanjen. Na osnovu pomenute studije, najveći procenat ispitanika (82%) koji žive sa HIV-om je odgovorio da je dostupnost zdravstvenih usluga bila lošija tokom epidemije COVID-19. Ispitanici u najvećem procentu (82%) odgovorili su da je korišćenje antiretrovirusne terapije tokom epidemije COVID-19 ostalo nepromenjeno. Istovremeno, 10,2% ispitanika je odgovorilo da ima poteškoća u dobijanju terapije.²³

Još uvek nedostaju državna sredstva opredeljena za PrEP. Pored toga, uočeni su nedostaci zaliha u pogledu nabavke robe kao i nedovoljan kvalitet u poslednjih nekoliko godina, iako su finansijska sredstva dostupna. Revizija postojećih propisa za implementaciju inovativnih usluga prevencije i podrške uz poštovanje ljudskih prava u vezi sa HIV-om sprovedena je tokom epidemije COVID 19. Iako broj usvojenih zakonskih akata ne izražava status ljudskih prava u vezi sa HIV-om u zemlji, analiza zakonodavstva u Srbiji ukazuje da postoje načini da se zaštite interesi ugroženih lica; kvalitativne studije sprovedene u Srbiji pokazale su da se to ne koristi kako bi trebalo.²⁴

22 *Zakon o budžetu Republike Srbije za 2019, 2020, 2021.*

<https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-budzetu-republike-srbije-za-2021-godinu.html>

<http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2019/BUDZET%202020.pdf>

<http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2018/budzet%202019.pdf>

23 *Ibid*

24 *Ibid*

Annex 1. Akcioni plan HIV usluga za ključne populacije tokom COVID-19 i drugih vanrednih situacija u Srbiji

Procenjavana oblast	Procena situacije	Preporuke	Nosioci aktivnosti
HIV prevencija	1. Pokrivenost programima prevencije HIV-a je blago povećana pre i tokom pandemije COVID-19 među MSM zbog finansiranja GF-a	Osigurati nastavak osnovog nivoa programa prevencije HIV-a među ključnom populacijom, uključujući vršnjačku podršku iz nacionalnih resursa	Ministarstvo zdravlja, OCD
	2. Pokrivenost DPST među SR je povećana zbog finansiranja GF-a		
	3. Pokrivenost preventivnim programima za OKID bila je niska tokom epidemije COVID-19 uprkos finansiranju GF-a		
	4. Redovna nabavka kvalitetnih igala i špriceva, kondoma i lubrikanata se sprovodi tokom epidemije, ali je nestašica igala i špriceva i kondoma i lubrikanata prijavljena tokom pandemije COVID-19.	Osigurati redovnu nabavku kvalitetnih igala i špriceva Obezbediti sprečavanje nestašica robe (igala i špriceva, kondoma i lubrikanata)	Ministarstvo zdravlja, OCD
	5. Relativno malo ljudi je upoznato sa upotrebom PrEP-a, a pristup i dostupnost su ograničeni.	Osigurati pristup PrEP-u povećanjem dostupnosti kliničara za prepisivanje PrEP-a	Ministarstvo zdravlja, Infektivne klinike
	6. Vodiči za upotrebu PrEP nisu razvijene.	Izrada i uvođenje novih vodiča za PrEP	RFZO, Vladina komisija za HIV/AIDS i TB, Ministarstvo zdravlja, RFZO

Procenjivana oblast	Procena situacije	Preporuke	Nosioci aktivnosti
	7. PrEP se uglavnom nabavljao na crnom tržištu pre i tokom pandemije COVID-19	Proširivanje terapijskih indikacija za upotrebu ARV kao PrEP	Vladina komisija za HIV/AIDS i TB Ministarstvo zdravlja, RFZO, Agencija za lekove i medicinska sredstva
	8. TasP nije u potpunosti postignut pre i tokom pandemije COVID-19	Osigurati redovnu nabavku PrEP-a od strane Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje (RFZO)	
	9. PEP je dostupan	Osigurati pristup PEP povećanjem dostupnosti kliničara za prepisivanje PEP	Ministarstvo zdravlja, Infektivne klinike
Testiranje na HIV i povezanost sa negom	1. Programski podaci Instituta za javno zdravlje Srbije i Ministarstva zdravlja Republike Srbije pokazuju veću pokrivenost DPST među ključnim populacijama čak i tokom prve godine pandemije COVID-19, isključivo zahvaljujući implementaciji GF granta u Srbiji koja je započela 2019. godine i u potpunosti je implementirana 2020. godine.	Osigurati osnovni nivo testiranja među ključnim populacijama iz nacionalnih resursa	Ministarstvo zdravlja, Zavodi za javno zdravlje, OCD
	2. Pokrivenost ART-om za osobe kod kojih je dijagnostikovana HIV infekcija bila je nezadovoljavajuća tokom epidemije COVID-19	Osigurati pristup lečenju svima kojima je dijagnostikovana HIV infekcija	Ministarstvo zdravlja, Zavodi za javno zdravlje, OCD
	3. Kasna dijagnoza HIV-a je bila problem u Srbiji pre i tokom pandemije COVID-19	Osigurajte rano otkrivanje slučajeva pružanjem kontinuiranih usluga DPST-a	Ministarstvo zdravlja, Zavodi za javno zdravlje, OCD
HIV lečenje i nega	1. Smanjeni bolnički kapaciteti za lečenje i negu HIV-a zbog pandemije COVID-19.	Očuvati bolničke kapacitete za lečenje i negu HIV-a tokom epidemija zaraznih bolesti	Ministarstvo zdravlja, Infektivne klinike
	2. Ostvaren je napredak u pogledu lekova, zaliha i opreme zbog povećanog pristupa novoregistrovanim ARV lekovima		MZ, RFZO, Vladina komisija za HIV/AIDS i TB, farmaceutske kompanije

Procenjivana oblast	Procena situacije	Preporuke	Nosioci aktivnosti
	<p>3. Troškovi ARV lekova bili su visoki pre i tokom pandemije COVID-19</p>	Smanjiti troškove ARV lekova kako bi se povećao budžet za prevenciju	MZ, RFZO, Vladina komisija za HIV/AIDS i TB
	<p>4. Ne postoji nacionalni protokol za lečenje HIV/AIDS-a i pre epidemije COVID-19 kao ni dodatni protokol za lečenje HIV/AIDS-a tokom COVID-19</p>	Razviti nacionalni protokol za lečenje HIV/AIDS-a i protokol dodatnog lečenja za lečenje HIV/AIDS-a tokom COVID-19 i drugih epidemija	Ministarstvo zdravlja, Infektivne klinike
Ko-infekcije i komorbiditeti (TB, HCV, mentalno zdravlje)	<p>1. Nizak nivo otkrivanja ko-infekcija (TB, hepatitis B i C i druge polno prenosive bolesti- prijavljeni su tokom pandemije COVID-19</p>	Obezbediti redovni skrining na TB, HBV, HCV i polno prenosive bolesti među ključnim populacijama.	MZ, RFZO, Vladina komisija za HIV/AIDS i TB, Zavodi za javno zdravlje
	<p>2. Prisustvo koncentrisane epidemije sifilisa među MSM</p>		
	<p>3. Tokom pandemije COVID-19 prijavljen je visok procenat depresije među ključnom populacijom</p>		MZ, RFZO, Vladina komisija za HIV/AIDS i TB, OCD
	<p>4. Tokom pandemije COVID-19 prijavljen je visok nivo zloupotrebe supstanci i alkohola</p>		
	<p>5. Većina ljudi među ključnom populacijom bila je socijalno izolovana tokom pandemije COVID-19 i nije imala podršku porodice, komšija i prijatelja.</p>	Osigurati dostupnost usluga mentalnog zdravlja za ključne populacije u vanrednim situacijama	Vlada, OCD

Procenjivana oblast	Procena situacije	Preporuke	Nosioci aktivnosti
Opšta briga za zdravlje	1. Nizak socioekonomski status ključnih populacija je prijavljen tokom pandemije COVID-19	Osigurati subvencije za ključne populacije za osnovna dobra	Vlada, MZ, Ministarstvo za socijalna pitanja
	2. Niska pokrivenost zdravstvenim osiguranjem je prijavljena tokom pandemije COVID-19	Osposobiti ključne populacije da istražuju pravne mogućnosti za dobijanje zdravstvenog osiguranja	Vlada, MZ, Ministarstvo za socijalna pitanja, OCD
	3. Niska dostupnost zdravstvenih usluga je prijavljena tokom epidemije COVID-19 u udaljenim mestima.	Osigurati dostupnost opštih zdravstvenih usluga za ključne populacije u vanrednim situacijama	Vlada, MZ
	4. Za neke osobe koje žive sa HIV-om bilo je određenih poteškoća da dobiju ARV terapiju	Povećanje dostupnosti kliničara za propisivanje ARV	Ministarstvo zdravlja, Infektivne klinike, OCD